

УДК 398.3

Формування релігійної свідомості в контексті українських народних традицій

Марія Новосад

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри релігієзнавства, теології і культурології
Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

У статті розкрито сучасні погляди на формування релігійної свідомості через використання народних традицій.

Ключові слова: *релігійна свідомість, народні традиції, обряди, звичаї.*

In the article modern views on the formation religious consciousness through the use of folk traditions/

Keywords: *religious consciousness, folk traditions, rites, customs.*

На розвиток духовної культури людства, особливий вплив має релігія, яка є історико-культурним феноменом суспільного буття. Вона виникла і розвивалася разом із суспільством, впливала на різні перемиріння, конфлікти, війни створювала відповідні форми свідомості і духовної культури.

Поява і функціонування релігійних поглядів, уявлень, ідей та ідеалів – явище об'єктивної реальності, факт історії та культури. Набуваючи статусу культурних цінностей, релігія продовжує впливати на свідомість та поведінку людей.

В останні роки в Україні відбувається активізація релігійного життя та посилюється вплив релігії на різні сфери життєдіяльності суспільства (революція гідності, АТО) Протягом цього періоду українське суспільство сформувало стійкий інтерес до релігійних традицій, які домінують у формуванні національної культури. Одним із виявів такого роду є активізація релігійної свідомості, що підвищує духовність на суспільному та індивідуально-особистісному рівнях.

Нині в умовах гібридної війни, на окремих територіях України ми спостерігаємо страшний занепад моралі, знищення духовності, збідніння культури, крайнє послаблення шлюбних і родинних зв'язків, відсутність соціального служіння, повне занедбання виховання молоді, зневагу людської

особистості, манкрутизм, все – це роз’їдає морально-духовні засади, послаблює національний менталітет. Очевидно є потреба навернути молоде покоління до вивчення, збереження релігійно-обрядових та церковно-християнських основ духовності. За А. Шептицьким «...хто в любові ближнього шукає любові Бога,... той може найпростішу працю освятити святістю Божої любові» [4, с.511].

Шляхи формування релігійної самосвідомості пролягають, нині, крізь процеси усвідомлення й розуміння способу життя наших пращурів, їхніх традицій, звичаїв, обрядів, художньої культури. Без нього процес духовного відродження нації неможливий. Відмова від вивчення фольклорних традицій руйнує культуру, суспільство і особистість

У духовному житті суспільства в релігійній свідомості проводять відмінність між її буденним та теоретичним рівнями. Буденний рівень релігійної свідомості формується в процесі повсякденного життя в міру прилучення людини до життя релігійних громад, до певних релігійних та культурно-історичних традицій, до участі в релігійних обрядах та дійствах.

На рівні буденної релігійної свідомості не виділяють, не формулюють фундаментальних світоглядних проблем, не залучаються точні терміни, логічно виважені аргументи, глибокі знання вихідних положень релігійних джерел, історичних традицій, релігійних подій.

Через це в буденній релігійній свідомості фігурують вірування, образи, уявлення, стереотипи, ситуативні приклади, настрої, ілюзії, звички і традиції, пов’язані із вірою в надприродне. Як зауважує А.Черній: «Характерною особливістю їх функціонування є безпосередність їх прийняття, їх злиття із життєвими діями та ситуаціями. Зміст такої свідомості здебільшого має наочно-образні форми»[6, с. 34].

Сьогодні перед молоддю постає завдання переорієнтувати своє мислення на формування поважливого ставлення до християнських цінностей як до основи розвитку характерних рис і якостей індивіда, оскільки високодуховна особистість зможе реалізувати себе в цьому суспільстві.

Процес актуалізації релігійної свідомості у сучасному українському суспільстві полягає у відновленні системи цінностей християнських традицій. Наявність у структурі сучасної релігійної свідомості елементів народних вірувань, поширених у вигляді обрядових пісень, колядок, щедрівок, гаївок є передумовою їх популяризації не тільки церквою, але й фольклорними колективами та молодіжними групами, які мають збагачувати українські духовні і культурні надбання.

Питання дослідження релігійної свідомості не залишається осторонь і в сучасній культурологічній науці, оскільки його можна вивчати під різним кутом зору. Дуже важливо розглянути сутність релігійної свідомості на буденному рівні, визначити роль та місце її у формуванні духовної культури.

Деякі сучасні науковці намагаються відокремити християнське віровчення від тих уявлень, які перейшли у спадок українській культурі ще з дохристиянських традицій. Таке поєднання догматичних тверджень та різних релігійних уявлень, що не базуються на офіційному віровченні, часто називають «двовір'ям».

Питання «двовір'я» порушували вітчизняні дослідники, фольклористи, науковці (І.Нечуй-Левицький, І.Франко, М.Грушевський, О.Воропай, В.Скуратівський, Г.Лозко та інші), називаючи релігійний світогляд українського народу «народним християнством».

Низка наукових праць (В.Бондаренко, Н.Дудар, В.Єленський, А.Колодний, М.Кирюшко, П.Косуха, П.Кравченко, В.Любашенко, М.Рибачук, Л.Рязанова, О.Саган, В.Шуба, П.Яроцький та інші) присвячена визначенню та характеристиці факторів, що вплинули на формування релігійної свідомості та ситуації в сучасному українському суспільстві, взаємозв'язок етнічних, політичних, культурних процесів з релігійними.

Не менш важливо розглянути взаємозв'язок релігійної свідомості з українськими народними традиціями. **Мета** - статті виявити основні чинники народних традицій, які долають міжкофесійні конфлікти та впливають на формування релігійної свідомості.

Релігійна свідомість українців формувалась на основі поєднання язичницьких і християнських вірувань. Язичництво як специфічний пласт духовної культури, міцно ввійшло в релігійну свідомість українського народу.

Християнство, прийшовши в Київську Русь, поступово стає панівним світоглядом, вирішальним мотивом та імпульсом людських дій, тією системою, завдяки якій людина визначає своє ставлення до навколишнього світу, своє місце в ньому. Основою формування світогляду народу, на теоретичному рівні, стає Біблія. Але найповніше особливість релігійної свідомості людини народної культури виявилась на буденному рівні, відбиваючись у поняттях, уявленнях, стереотипах і традиціях, пов'язаних з вірою в Бога.

Засвоївши відповідно до своєї етнопсихології, своїх національних культурних традицій, обрядів, звичаїв, і соціальних інтересів людина традиційної народної культури пристосовувала християнство до свого земного життя, побутування і господарювання. В її свідомості мали вияв лише ті християнські ідеї, що відповідали життєвому досвіду.

Характеризуючи релігійність українського народу, А. Колодний зазначає: "Православ'я, з'явилося і поширювалось на українських землях саме як Церква українського етносу із своїм національним осмисленням його догматики і обрядодійства, організації і відправлення церковного життя, своєю системою свят, обрядів, молитов, проповідей тощо"[2, с. 72].

Ставлення українського народу до християнської релігії завжди було суперечливим і неоднозначним. Релігія сприймалась ним як шлях для спасіння душі. Людина намагалась протистояти гріху і спокусам, виявляти любов до ближнього, бути милосердною, тобто, жити за божими заповідями в надії на безсмертя своєї душі. Іноді людські почуття входили у суперечність з релігійними нормами, але бажання продовжити життя у вічності змушувало стримувати їх в ім'я віри.

Значущість релігії для людини традиційної культури була суттєво обмежена корисністю її особистих потреб. Однією з особливостей релігійної свідомості

віруючих було бажання інтерпретувати релігійне вчення за допомогою народних міфів, легенд, переказів.

Міфологічні елементи продовжували побутувати в поширених у народі легендах із біблійними персонажами. До таких слід віднести легенду «Що на роду написано» (в якій ідеться про визначеність долі і про те, що Бог обирає для людини найкращий варіант з усіх можливих). Наприклад, уявлення, що душа людини є іскрою небесного вогню, котру Бог запалює при народженні дитини і гасить її разом зі смертю людини існує в Україні досі, часто кажуть «народився під щасливою зіркою».[3].

Віруючі мали своє розуміння релігійних свят і обрядів. Хресні ходи, молебні, водоосвячення сприймалися ними як певні магичні дії, що мали призвести їх до успіху в сільському господарстві. Християнського мотивування набирали замовляння, шептання, ворожіння, які здійснювалися за допомогою християнської символіки (предметів культу: свічок, ікон, хрестів), звернення до християнської Трійці, Ісуса Христа тощо.

Як зазначає П. Яроцький: «Особливість українського християнства полягає в його дуалістичності. Національні й духовні інтереси України вимагають усвідомлення цієї християнської спадщини як цінного духовного надбання, яке має розвиватися за принципом взаємозбагачення і взаємодоповнення».[1, с. 89].

Слід зауважити, що сьогодні всі діючі Церкви в Україні здійснюють забезпечення релігійної активності віруючих, своєрідними засобами: служать богослужіння, проводять обряди, свята, відновлюють традиції тощо. Всі вони мають відповідне предметне забезпечення, насамперед, сакральні будівлі, культові предмети (ікони, свічки, потир, хрести, та інше), завдяки цьому формують релігійні погляди, почуття, уявлення, а слідом й релігійну свідомість.

Невід'ємною складовою релігійної свідомості є система певних обрядових дій, які мають свою театралізацію, використовуючи музику, спів, читання та декламування текстів, що задовольняють не лише релігійні, а й естетичні потреби віруючих. На формування релігійної свідомості певний вплив мають

народні традиції. Зупинимось на обрядах до яких дотичні всі соціальні верстви населення.

Так, особливе місце у формуванні релігійної свідомості належить весільним звичаям та обрядам, які дещо втратили певні ритуали, проте, нині в окремих поселеннях Галичини збереглись чимало атрибутів, символів взаємопов'язаних з прадавніми і християнськими звичаями. Зокрема, випікання весільного короваю супроводжувалося спеціальними ритуалами та піснями. Він є обов'язковим атрибутом при шлюбі, при зустрічі молодих, ним обдаровують всіх гостей. Весільне гільце, що символізує дівочу красу має ритуальне значення. Гілку з плодового чи соснового дерева прикрашають квітами та обвивають тістом і випікають, при цьому співають пісні про «дівування».

На духовне життя українського народу, певною мірою впливав традиційний побутовий календар. У ньому раціональний практичний досвід поєднувався із релігійними віруваннями, християнськими та язичницькими уявленнями. Досить цікавим є прадавній тиждень, дні якого мали певного покровителя-Бога, звідси поява символів, приказок, прикмет. Більш детально викладені в дослідженнях Г. Лозко[3].

Слід зазначити, що зміст і форма обрядів зумовлювалася хліборобським календарем, трудовою діяльністю народу, суспільними і родинними відносинами, звідси і поява обрядових пісень: колядки, щедрівки, гаївки, веснянки, петрівочні, купальські, обжинкові, весільні. Народний календар містив чимало елементів магії, ворожінь, забобонів, церковних обрядів та звичаїв, адже консервативність селянського побуту сприяла їх збереженню. Міфологічно-релігійні культу стали базою для створення таких фольклорних образів, як водяник, лісовик, мавка, русалка, чарівник, чаклун, ворожбит, духи-господарі.

Деякі прадавні уявлення стали основою численних засторог та заборон. Так, наприклад за народним повір'ям, не дозволялося будувати церкву на межі, яка не належить нікому і нібито служить дорогою для нечистих духів. Збереженню багатьох реліктів колишніх вірувань сприяло те, що християнство абсорбувало уявлення про язичницьких богів – покровителів, численних духів, які у

трансформованому вигляді були втілені у християнських святих. Навіть у зображенні багатьох святих на іконах і у присвяченій їм обрядовості відображалися певні елементи та символи природи взяті з дохристиянських часів.

Релігійні свята та обряди фіксували початок і кінець сезонно-господарських циклів. Слов'яни протягом багатьох століть пов'язували свої надії на хороший урожай зі здійсненням різних обрядів. Так відомий обряд завивання «бороди» чи «дідуха» – ритуальні дії з першим або з останнім зажинковим снопом, зберігся до нині. Люди вірили що польовий дух переховується в збіжжі, а коли його зжинали, він залишався в останній жмені колосся. Дідух прадавній оберіг – символ хорошого урожаю, миру, злагоди і достатку в домі. Він приносить у родину святковий настрій, затишок і урочистість. Свою обрядову роль як оберіг й нині виконує упродовж усіх Різдвяних свят.

З приводу використання в сучасному житті прадавніх традицій доречно зазначає А.Колодний: «Позаяк християнство, по суті, не дало нашим предкам свого розуміння поточного життя, навколишнього природного середовища, господарської діяльності, то народ сприймав його через культ традиційних божеств, котрі поступово замінили з тими самими функціями, але вже з новими іменами християнські покровителі... І хоча усталені за часів язичества обряди вже не виконують свого магічного призначення і мають часто розважально-ігрові функції, без них релігійність вважається невиповненою, незначущою»[1, с. 89].

На нашу думку, в обрядах, піснях, казках нашого народу повною мірою виявилось його світосприйняття, образне мислення, віра в магічну роль ритуальних дій. Наявність антропоморфізму в релігійних культурах та певних елементів у сучасному духовному житті може відчутти кожний. Саме колядки, які призначені для кожної конкретної людини: господаря, господині, хлопця, дівчини, дитини несуть добрі побажання: «Ой дай Боже», «На щастя, на здоров'я та на Новий рік, щоб краще родило, як торік – жито, пшениця та всяка пашниця... Дай Боже» й формують релігійно-світоглядні погляди.

Варто згадати про щедрівки: “Ой сивая тая золуленька”, “Щедрик”, “Ой дай Боже” в яких крізь призму проходить відчуття безкінечності Всесвіту, де Сонце

виступає як господиня, Місяць – господар, а дрібні зірки – їх діти. Щедрі побажання рідним і близьким, наявність народних елементів (вінчування, маланкування, водіння кози) все – це ніби художнє відображення самого життя. Також присутність міфологічного змісту, усвідомлення чудодійної сили та обожнення природи – найвиразніший світоглядний принцип, який формується безперервно.

У зв'язку зі зміною світоглядних основ, філософське наповнення фольклору змінюється, адже руйнується первісна структура обрядових дійств, їхній зміст, а дуже часто і словесний текст. З прийняттям християнства виникають церковні колядки в яких прославляється Свята Родина, Ісус Христос, Діва Марія, зокрема: “Син Божий народився”, “Вифліємі новина”, “Нова радість стала”, “Добрий вечір Тобі”, “Небо і Земля”, “По всьому світу новина”, “Ой видить Бог, видить Творець”, завдяки яким відбувається певне формування релігійного світогляду на буденному рівні й проходить обряд прилучення людини до Бога, до його безмежності і вічності [5,с.430].

До сьогодні збереглось чимало обрядів народної драми, яка має глибинне коріння в українському фольклорі - «Вертеп», «Коза», «Шопка». Особливо з цікавим наповнення ритуальними, музичними дійствами, сценками і театралізованими костюмами проходить щорічна «Розколяда» в західному регіоні (Чернівецька, Івано-Франківська, Львівська області).

Однак, народні традиції щедрування, колядування та інших обрядодійств помітно занепадають, зокрема, в окремих регіонах країни, де нині зона відчуження майже зовсім не проводять цикли обрядових дійств, що й губить самотність української традиційної культури.

Для сучасної епохи, яка у культурному відношенні визначається як перехідна від модерну до постмодерну, характерною є низка взаємопов'язаних релігійних та соціальних процесів. В їх основі міститься комплекс соціокультурних трансформацій в умовах переходу до постіндустріального суспільства, які відбуваються у напрямку формування різноманітних норм, цінностей та стилів життя. Внаслідок цього змінюється загальний характер суспільних суперечностей,

який набуває більш екзистенційного, а не соціально-політичного характеру, що передбачає принципово інший спосіб розуміння зв'язків суспільства та особистості.

Зазначені процеси у структурі сучасної релігійної свідомості обумовлюються особливостями релігії як форми суспільної свідомості, особливостями теоретичного та буденного рівнів релігійної свідомості, а також конфесійною специфікою релігійної догматики.

При цьому модерністські тенденції у сучасній релігійній свідомості поєднуються з архаїчними. Основним чинником, який зумовив механізм та загальний характер сучасних трансформацій у структурі суспільної свідомості, є феномен науково-технічного прогресу та його глобальних наслідків, зокрема: урбанізація суспільного життя, трансформація традиційних родинних обрядів та відносин, формування секулярно - раціоналізованої системи організації праці, що сприяло створенню мобільної атмосфери життя. Ці процеси мають глобальний характер і впливають на стан та динаміку всіх світових релігій.

Звідси можна зробити висновок, що релігія завжди перебуває у тісних взаємозв'язках з народними традиціями і стимулює обмін буттєвої енергетики, яка створює передумови духовного виховання людини й поступово починає діяти як самостійний і особливий за якістю чинник культуротворення.

Література

1. Історії релігії в Україні /А.М.Колодний, П.Л. Яроцький // Навч. посібник – К., 1999.- 286 с.
2. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах //А.М.Колодний //Монографія. - Львів, 2005. 426 с.
- 3.Лозко Г.С. Українське народознавство//Г.С. Лозко - 3 – е вид., Харків, Видавництво «Див», 2005.-472 с.
4. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Кн.1.//За ред. А.Кравчука. – Львів: Місіонер.1998. – 517 с.

5. Новосад М. Пісня як домінанта у формуванні духовної культури українського народу /М. Новосад // Перевал, - 2001- №3-4.-с.426-431.

6.Черній А. М. Релігієзнавство /А.М. Черній //Навч. посібник. – К., 2002. 328с.